

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ІНІ інститут історії, права та міжнародних відносин

Кафедра права та методики викладання правознавства

Кучук А.М.

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо самостійної роботи
з навчальної дисципліни
«Юридичні інновації»**

УДК 378.041:[34:001.895] (072.057.875)

Рекомендовано Вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Протокол №3 від 22 жовтня 2021 року

Рецензенти:

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загально правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Олена Орлова

Завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Максим Корнієнко

K95

Кучук А.М. Методичні рекомендації щодо самостійної роботи з навчальної дисципліни «Юридичні інновації» для здобувачів вищої освіти за ОПП 081 Право. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 2021. 28 с.

УДК 378.041:[34:001.895] (072.057.875)

© Андрій Кучук, 2021

© СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Самостійна робота є важливою складовою освітнього процесу, спрямованою на опанування здобувачем вищої освіти індивідуально окремих питань з метою поглиблення знань, удосконалення відповідних навичок, зокрема, і щодо пошуку й узагальнення положень у навчальній та науковій літературі.

Самостійна робота здобувача вищої освіти включає в себе такі три етапи:

- ознайомлення з тематикою навчальної дисципліни, відповідними методичними рекомендаціями;

- опрацювання рекомендованої літератури (тематичних джерел). Опрацювання джерельної бази доцільно здійснювати з відображенням основних положень у вигляді конспекту, схем тощо (залежно від індивідуальних вподобань) відповідно до питань, що розглядаються в межах навчальної теми;

- узагальнення опрацьованого матеріалу, актуалізація отриманих знань, зокрема, через контрольні запитання, тестові завдання тощо. Доцільно скласти (опрацювати) глосарій з навчальної теми.

Зверніть увагу, що в умовах сучасної освіти важливим є формування у здобувачів вищої освіти soft skills. Використання науково-педагогічним працівником при викладанні навчальної дисципліни активних та інтерактивних методів навчання (робота в малих групах, Case study, сократівський метод, метод шести капелюхів, мозковий штурм, ділова гра та ін.) буде ефективним за умови активної пізнавальної діяльності здобувача вищої освіти, готовності студентів до сприйняття нової інформації на основі існуючих знань з предмету (у межах вищої освіти значна частина матеріалу опановується студентами самостійно, а це передбачає опрацювання значної кількості різноманітних джерел: текстових, аудіо-, відео джерел, до того ж, не тільки з переліку рекомендованих, а й знайдених самостійно у результаті пошукової роботи – опрацювання каталогів, депозитаріїв, використання інтернет-пошуку та ін.).

В Університеті передбачено можливість перезарахування результатів неформальної та/або інформальної освіти відповідно до Положення про порядок визнання результатів навчання у неформальній та/або інформальній освіті у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка (<https://sspu.edu.ua/universytet/edusci/normatyvno-pravova-baza>).

Перезарахування результатів здійснюється на добровільній основі та передбачає підтвердження того, що здобувач досяг результатів навчання, передбачених освітньою програмою.

Перезарахуванню можуть підлягати результати навчання отримані шляхом неформальної та/або інформальної освіти, що за тематикою, обсягом вивчення та змістом відповідають як навчальній дисципліні в цілому, так і її окремому розділу, темі (темам), індивідуальному завданню, які передбачені цією робочою програмою.

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Юридичні інновації» є нормативною та сприяє становленню правника, який відповідає вимогам сучасності та володіє знаннями про інноваційні явища в правничій діяльності.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є явища діджиталізації в правничій сфері.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою загальних компетентностей:

ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 6. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК 7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 8. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 9. Здатність працювати в команді.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою спеціальних компетентностей:

СК 11. Здатність визначати належні для юридичного аналізу факти.

СК 12. Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.

СК 13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.

СК 16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

СК 18. Знання і розуміння особливостей впливу розитку ІТ на правові явища, застосування ІТ в правничій діяльності.

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою інтегральної компетентності, а саме: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Навчання спрямоване на комплексну реалізацію практичної, когнітивно-освітньої, професійної та виховної мети, а саме:

- *практична мета*: підвищення рівня цифрової грамотності студентів юристів, набуття практичних навичок застосування юридичних інновацій та технологій у професійній діяльності юристів;

- *когнітивно-освітня мета*: формування знань про діджиталізацію в праві;

- *професійна мета*: сприяти становленню сучасного висококваліфікованого правника, що уміє організовувати свою діяльність застосовуючи юридичні інновації та технології;

- *виховна мета*: формування гуманістичного, демократичного та загальнокультурного світогляду, патріотичної свідомості громадянина України, виховання поваги до загальнолюдських цінностей.

3. РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ

ПРН 2. Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.

ПРН 3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

ПРН 4. Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.

ПРН 5. Давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин (даних) з достатньою обґрунтованістю.

ПРН 7. Складати та узгоджувати план власного дослідження і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами.

ПРН 8. Використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

ПРН 9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

ПРН 10. Вільно спілкуватися державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, правильно вживаючи правничу термінологію.

ПРН 14. Належно використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для своєї професійної діяльності.

ПРН 15. Вільно використовувати для професійної діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

ПРН 16. Демонструвати вміння користуватися комп'ютерними програмами, необхідними у професійній діяльності.

ПРН 17. Визначати можливості використання юридичних інновацій та технологій у професійній діяльності.

ПРН 18. Працювати в групі, формуючи власний внесок у виконання завдань групи.

4. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ТЕМ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Вступ до юридичних інновацій.

При вивченні цієї теми слід особливу увагу зосередити на з'ясуванні впливу технологій на царину права, оглянути еволюцію інформаційних технологій починаючи з другої половини XX століття та провести зв'язки з впровадженням ІТ в сферу права. З'ясування означеного дозволить визначити роль юридичних інновацій у підготовці сучасного правника та пізнати функції однойменної навчальної дисципліни.

Доцільно визначити для себе процес цифровізації правничої сфери, створення електронних документів, впровадження електронного документообігу, електронного цифрового підпису тощо. А також опрацювати основну проблематику правничої семантизації: створення семантичного гіпертексту і гіпермережі семантичних конструкцій.

Рекомендується проглянути інтернет-джерела на предмет можливостей застосування штучного інтелекту в правничій діяльності, створення та функціонування чат ботів, алгоритмізації складання договорів, установчих договорів та ін. документів, застосування електронного судочинства, технології Blockchain, електронних кабінетів споживачів різних послуг, у тому числі й у сфері публічного права.

Студентам необхідно проаналізувати інформацію щодо можливих правничих професій (теперішнього) майбутнього: лігал-інженер, кібер-слідчий, медіа-поліцейський, мережевий юрист та ін.

За наступними посиланнями можна пройти відповідні курси, що допоможуть у опануванні змісту теми, та які можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

Цифрові юристи	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers
-----------------------	---

Цифрові юристи 2.0	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers-2
--------------------	--

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Онлайн та юридичні інновації в освіті юристів. Чи потрібен підручник по лігалтеку? https://www.youtube.com/watch?v=4eopselLE_U
2. Не Вордом єдиним: цифрові навички сучасного юриста
<https://www.youtube.com/watch?v=4Q3lpmNvRec>
3. Юридичні технології: вплив інформаційних технологій на консервативний юридичний бізнес
<https://www.youtube.com/watch?v=CfSj1Zs28H8>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Вплив технологій на правничу сферу.
2. Вербалізація права.
3. Цифровізація права.
4. Епістемізація права.
5. Основні напрями інновацій у праві.
6. Цифровізація в наданні юридичних послуг.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Еволюція технологічної підтримки права.
2. Механізація права
3. Онтологізація (семантизація права)
4. Автоматизація правозастосовної діяльності за допомогою штучного інтелекту
5. Публічні реєстри і відкриті дані.
6. Проблеми цифровізації аналогових текстів.
7. Штучний інтелект: широке і вузьке розуміння
8. Ознаки штучного інтелекту. Машинне навчання.
9. Сильний і слабкий штучний інтелект. Нейромережі у праві.
10. Лігал-інженер, кібер-слідчий, медіа-поліцейський, мережевий юрист.

Завдання:

1. Запропонувати варіанти діджиталізації у повсякденному житті (приклади: вибори, сфера трудового права, адміністративні правопорушення,

документи для отримання певного статусу, тощо). Проаналізувати галузі права на можливості діджиталізації¹.

Тема 2. Дизайн мислення.

«Дизайн-мислення – це найуспішніша світова методика для створення інновацій, яку активно використовують у роботі такі компанії, як Facebook, Google, Apple, Procter&Gamble, Samsung, IBM, IKEA. Курси з дизайн-мислення є важливою складовою навчального процесу Стенфордського університету та інших провідних університетів світу. В Україні до сьогодні їх викладали тільки найкращі бізнес-школи й тренери для вузької й забезпеченої аудиторії.»².

При вивченні теми особливу увагу слід зосередити на етапах методики, що опановується: емпатія; фокусування; генерування ідей; прототипування; етап тестування, акцентувавши увагу на тих діях, що провадяться на кожному з вказаних етапів.

Вивчаючи етап емпатії доцільно розглянути наступні інструменти: stories sharing, empathy interviewing, pioneer view.

Важливим є розуміння можливостей використання методу дизайн мислення в правничій сфері, зокрема, допомога як клієнтам, так і самим правникам; створення досконалого клієнтського і професійного інтерфейсу для правової системи; робота над покроковим поліпшенням та масштабними якісними змінами в правничій діяльності.

Рекомендується опрацювати джерела на предмет з'ясування основ побудови найпростіших карт процесів правничої діяльності.

За наступними посиланнями можна пройти відповідні курси, що допоможуть у опануванні змісту теми, та які можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

Дизайн-мислення для інновацій	https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DTI101+2017_T3/about
--------------------------------------	---

¹ Тут і далі подаються завдання Типової програми навчального курсу «Юридичні інновації».

² Дизайн-мислення для інновацій. Prometheus. URL https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DTI101+2017_T3/about

Дизайн-мислення в школі	https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MIT+DTLL101+2018_T3/about
-------------------------	---

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Дизайн-мислення

<https://www.youtube.com/watch?v=3oSS8gt0Nd8>

2. Дизайн-мислення за 3 хвилини

<https://www.youtube.com/watch?v=iCbAJIdKNCl>

3. Як вирішити проблему за допомогою-дизайн мислення

<https://www.youtube.com/watch?v=0PVILWsa-u0>

4. Складові дизайн-мислення в роботі юриста

<https://www.facebook.com/academylf/videos/431303891496214/>

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Що таке дизайн-мислення: Стенфордська модель та модель 4W.

<https://www.intellias.ua/blog/design-thinking-models>

2. Що таке юридичний дизайн?

<https://blog.pravo.tech/hto-takoe-uridicheskij-dizajn/>

3. Інновації – спосіб мислення юриста на користь клієнта.

<https://conp.com.ua/blog/5c8b423c2fcde971ba0480e5>

4. Діяти, як юрист.

Мислити,

як дизайнер.

<https://www.garant.ru/article/1265576/>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Дизайн мислення, як метод створення юридичних продуктів та послуг.

2. Етапи дизайн мислення.

3. Особливості дизайн мислення в правничій діяльності.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Ключові принципи дизайн мислення та їх важливість для вирішення складних юридичних завдань.

2. Ключові етапи процесу створення інноваційних рішень.

3. Інструменти, що використовуються на різних етапах дизайн мислення.

4. Основи побудови найпростіших карт юридичних процесів.

5. Напрями застосування дизайн мислення в правничій сфері.

Завдання:

1. Протестувати технічні сервіси (Opendatabot, Axdraft, Єдиний реєстр судових рішень, Єдиний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань) та запропонувати варіанти їх покращення.

2. Пропонується сформулювати проблему на вирішення якої буде направлений командний проект (наприклад, опитування цільової аудиторії, аналіз соціологічних досліджень, вивчення проблеми з Інтернет-джерел, аналіз статистичної інформації тощо). На основі отриманих даних, формулюємо практичну задачу свого проекту. Студенти генерують ідеї щодо вирішення задачі, представляють напрацьовані ідеї аудиторії та обирають ефективне рішення.

Тема 3. Алгоритми та автоматизація в праві.

Ця тема сприяє осмисленню дій в правничій діяльності, що відбуваються «шаблонно», «автоматизовано», відтак, систематично повторюються та відповідно, можуть бути «переведені» в алгоритми та здійснюватися за допомогою технологічних досягнень. На сьогодні вже непоодинокі юридичні фірми чи корпорації пропонують окремі юридичні послуги через чат-ботів, у тому числі і складання окремих видів договорів; аналіз договорів також уже проводить штучний інтелект. Фактором упровадження таких інновацій стали процеси алгоритмізації в праві.

«Призначення автоматизації полягає в звільненні розумових ресурсів для виконання декількох завдань одночасно. Це дозволяє в значній мірі оптимізувати робочий процес, заощадити час і підвищити особисту ефективність»¹.

«Крім цього, набуття досвіду дає людині такі переваги:

- Спочатку складна дія перестає бути складною і ментальної втоми від її виконання значно менше;
- Якщо навик стосується роботи, то людина стає більш професійною у цій сфері, покращуючи свої результати;
- З часом навик трансформується у звичку, а потім – в потребу. Це вирішує проблему пошуку мотивації»².

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Лемчик, Крупський і партнери | Наскрізна автоматизація юридичної компанії на базі Case.one

<https://www.youtube.com/watch?v=XP7i0PCHMyA>

2. HeadHunter | Цифровізація legal-сервісів

<https://www.youtube.com/watch?v=0HbMONk38Ic>

¹ Автоматизація особистих процесів: для чого потрібна і як її правильно застосовувати <https://blog.agrokebety.com/avtomatyzatsiya-osobystykh-protsesiv>

² Автоматизація особистих процесів: для чого потрібна і як її правильно застосовувати <https://blog.agrokebety.com/avtomatyzatsiya-osobystykh-protsesiv>

3. Комплексні рішення LIGA360 у роботі сучасного юриста та адвоката
https://www.youtube.com/watch?v=pWMxNq4Gt_o

4. Боти, програми та сервіси. Інструменти LegalTech, які змінять роботу юристів уже завтра <https://www.youtube.com/watch?v=FbKApUFaNg8>

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Автоматизація особистих процесів: для чого потрібна і як її правильно застосовувати <https://blog.agrokebety.com/avtomatyzatsiya-osobystykh-protseviv>

2. Автоматизація HR-процесів – модний тренд чи необхідність?
<https://business.diia.gov.ua/en/cases/sistematizacia-biznes-procesiv/avtomatizacia-hr-modnij-trend-ci-neobhidnist>

3. Цифровізація та автоматизація процедур примусового виконання рішень.

<https://minjust.gov.ua/news/ministry/tsifrovizatsiya-ta-avtomatizatsiya-protseviv-primusovogo-vikonannya-rishen>

4. Хахановський В.Г., Автоматизація судових експертних досліджень.
<http://ippi.org.ua/khakhanovskii-vg-avtomatizatsiya-sudovikh-ekspertnikh-doslidzhen>

5. Мороз В. Час боту. Журнал сучасного правника «Український юрист»
URL: <https://cutt.ly/3eREXLB>

6. Заремба Ю. Автоматизація юридичних документів. URL:
<https://cutt.ly/IeRECPI>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Алгоритм та його використання в праві.
2. Чатбот та його застосування в праві.
3. Створення шаблонів юридичних документів.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Загальна характеристика алгоритмів.
2. Можливості застосування алгоритмів в правничій діяльності.
3. Автоматизація процесів у діяльності юриста.
4. Чатботи в діяльності правника.
5. Чатботи як засіб надання правничих послуг.

Завдання:

1. Проаналізувати договір (наприклад, оренди квартири, автомобіля тощо). Визначити мінімальну кількість питань, які має поставити юрист клієнту, щоб заповнити фактичні дані залежно від предмета договору (істотні умови тощо). Запропонувати оптимальний порядок і формулювання (вигляд) цих питань, а також вимоги до відповідей, з тим, щоб їх міг ставити клієнту автоматизований алгоритм (наприклад, чатбот).

2. Проаналізувати сценарій з будь-якого процесуального кодексу (наприклад, підготовка/подача клопотання про призначення експертизи) на практиці. Проаналізувати його, викласти у вигляді сценарію (опитувальник-

чекліст) для чатбота, який допомагає юристу (адвокату) нічого не забути при підготовці та подачі такого документа.

Тема 4. Робота з відкритими даними.

Вивчаючи тему, слід звернути увагу, що на сьогодні відсутня законодавча дефініція відкритих даних (є лише визначення публічної інформації у формі відкритих даних). Зазвичай під відкритими даними розуміється публічна інформація, яка надається органами публічної влади у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, без обмежень щодо подальшого використання.

Для розуміння відкритих даних здобувач вищої освіти може використовувати наступний чекіст.

Чекліст відкритих даних¹

- не потрібно робити запитів на доступ до публічної інформації;
- розміщені на порталі відкритих даних;
- надаються одразу та в режимі 24/7, а не за 5-ть робочих днів;
- доступ без реєстрації, BankID, електронного підпису, перевірки на робітнів;
- не DOC і PDF, а XLSX і CSV; не вебсайт, а API (прикладний програмний інтерфейс);
- не витяг, а повний реєстр (за виключенням інформації з обмеженим доступом);
- можна поєднувати та порівнювати, наприклад, за кодом ЄДРПОУ;
- можна використовувати.

Важливим є усвідомлення можливостей використання відкритих даних у роботі правника, а також напрацювання окремих навчальних кроків роботи з відкритими даними, для чого необхідно знати можливі інструменти обробки відповідної інформації.

За наступними посиланнями можна пройти відповідні курси, що допоможуть у опануванні змісту теми, та які можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

¹ Взято з Навчальних програм з відкритих даних від Мінцифри

Курс з аналізу та візуалізації даних від Prometheus	https://courses.prometheus.org.ua/courses/IRF/DV101/2016_T3/about
Цифрові юристи 2.0	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers-2
Відкриті дані для бізнесу	https://osvita.diia.gov.ua/courses/opendata

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Відкриті дані для «чайників»

<https://www.youtube.com/watch?v=8unuTHQ3XSc>

2. Open data Mythbusters: руйнуємо стереотипи про відкриті дані

<https://www.youtube.com/watch?v=IJBYPHsZy7s>

3. Zakupki.Vidverto - Компанія YouControl: як відкриті дані допомагають бізнесу

<https://www.youtube.com/watch?v=whoDlNTxxa8>

4. Для чого журналістам відкриті дані і як їх може використовувати кожен. Інтерв'ю

<https://www.youtube.com/watch?v=70HXPfjaPWk>

5. Штучний інтелект та відкриті дані.

https://www.youtube.com/watch?v=eApua_fL19g

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua>

2. 5 кейсів використання відкритих даних для контролю влади

<https://www.prostir.ua/?news=5-kejsiv-vykorystannya-vidkrytyh-danyh-dlya-kontrolyu-vlady>

3. Відкриті дані держави: 6 сервісів, які одного дня знадобляться кожному українцю <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/04/14/244529/>
4. Сервіси на основі відкритих даних. URL: <https://thedigital.gov.ua>
5. Відкритий посібник з відкритих даних для громадських організацій, журналістів, і не тільки <https://socialdata.org.ua/manual/>
6. «Довідник із поганих даних» від Quartz <https://texty.org.ua/archive-books/90212/dovidnyk-iz-pohanykh-danykh-vid-quartz-90212/>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Поняття та загальна характеристика відкритих даних.
2. Публічні реєстри: огляд та основи роботи з ними.
3. Захист персональних даних в legal tech рішеннях.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Використання відкритих даних в роботі юриста.
2. Державні електронні сервіси.
3. Приватні провайдери доступу до відкритих даних.
4. Міжнародна хартія відкритих даних.
5. Принципи відкритих даних.
6. Інструменти для роботи з даними
7. Робота з відкритими даними в юридичній практиці

Завдання:

1. Навчитися працювати з відкритими даними для свого командного проекту або для вирішення іншої практичної задачі, студенти мають: знайти необхідну інформацію на сайті data.gov.ua та проаналізувати зміст отриманої інформації у наборі даних; проаналізувати публічну інформацію з відкритих реєстрів; за необхідності, сформулювати запит на доступ до публічної інформації

Пройдіть тест на знання відкритих даних.

<https://bit.ua/2020/10/test-pro-vidkryti-dani/>

Тема 5. Blockchain в праві.

Технологія Blockchain набула особливої актуальності у зв'язку з впровадженням крипто валют. Однак, вона може ефективно використовуватися і в царині права.

«Існує кілька підходів до позначення правової природи блокчейн. Так, багато хто просто вказує на неї як на технологію, на базі якої з'являється безліч криптовалют; технологію єдиного простору, в якому немає посередника. На думку А.І. Савельєва, це технологія, яка є децентралізованим реєстром даних про вчинені транзакції, в основі якого лежать криптографічні алгоритми, що захищають його від фальсифікацій. Юристи ж більш прагматичні. Вони

характеризують блокчейн як електронну книгу прибутково-видаткових операцій, сховище інформації про права чи автоматизований бізнес-процес»¹.

Технологія Blockchain відображає усі зміни інформації в актуальному часі, при цьому така актуальна інформація є доступною для всіх контрагентів. Таку інформацію не можливо підробити.

«Блокчейн – універсальна система зберігання, передачі, перевірки, захисту інформації і документації. Це розподілена база, тобто інформація зберігається не в єдиному центрі (сервері, реєстратора та ін.), а одночасно у великої кількості користувачів, і при цьому доступна всім учасникам ланцюга. Вони можуть відстежити ланцюжок транзакцій і історію дій того чи іншого користувача. Відповідно, в базі даних не можна змінити інформацію "заднім числом", підробити, втратити. Вона є у всіх контрагентів розподіленої системи і тому надійно захищена, залишаючись відкритою і прозорою. Відпадає необхідність додаткової перевірки, верифікації інформації, документів (факти, рахунки, підписи і ін.). Це автоматично роблять учасники всередині системи. Наявна економія часу, праці та інших витрат»².

Рекомендується проаналізувати інформацію в інтернет-мережі на предмет можливих застосувань технологій Blockchain в правничій діяльності. Ознайомитися з особливостями старт-контрактів.

За наступними посиланнями можна пройти відповідні курси, що допоможуть у опануванні змісту теми, та які можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

Цифрові юристи	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers
Цифрові юристи 2.0	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers-2

¹ Жогов В.С. Технологія блокчейн як сучасний засіб підвищення ефективності забезпечення реалізації та захисту об'єктів авторських і суміжних прав, виражених у цифровій формі. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 210.

² Ховтун О. Блокчейн у праві. URL https://www.researchgate.net/publication/328789991_BLOKCEJN_U_PRAVI

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Основні поняття і термінологія в блокчейн-проектах / IT-юрист і цифрове право / Володимир Фленц.
<https://www.youtube.com/watch?v=b1yO9U4ZCGI>
2. Як blockchain рішення змінять наше повсякденне життя / Іван Балашов / Вебінар для юристів <https://www.youtube.com/watch?v=zMp3q2W-FnU>
3. ICO - Правова специфіка і практичні нюанси / IT-юристи і блокчейн / Нормативні акти по блокчейн <https://www.youtube.com/watch?v=IdJjug8E-rE>
4. Найпростіше і зрозуміле відео про технології блокчейн <https://www.youtube.com/watch?v=pv0WEwkNDPQ>

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Данильченко О. Блокчейн: юрист із машини.
https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010438
2. Технология "blockchain" для юристов: новые перспективы развития рынка юридических услуг. <http://www.anglolex.org/News/21.html>
3. Юристи та технології: точки дотику. <https://radako.com.ua/news/yuristi-ta-tehnologiyi-tochki-dotiku>
4. Блокчейн в юриспруденции: как технология применяется в правовой отрасли
<https://prague.bc.events/ru/news/blockchain-in-legal-practice-how-technology-is-used-in-legal-sector-96527>
5. IT-Technology 'Blockchain' for Lawyers: The New Perspectives on Legal Market https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3018784
6. Як блокчейн змінює юриспруденцію: огляд 5 найцікавіших лігалтех-проектів
<https://legalhub.online/analitika/yak-blokchejn-zminyuye-yurysprudentsiyu-oglyad-5-najtsikavishyh-ligalteh-proektiv>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Загальна характеристика технології Blockchain.
2. Сфери застосування блокчейну в юридичній діяльності.
3. Смарт-контракти.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Принципи роботи технології Blockchain .
2. Криптовалюти.
3. Успішні кейси застосування Blockchain.
4. Державні реєстри як інформація, що можлива для зберігання через технологію Blockchain.

Завдання (групове завдання):

1. Дискусія щодо позитивного та негативного досвіду застосування блокчейн у діяльності юриста

Тема 6. Доступність правосуддя та юридичні інновації.

З метою покращення доступу до правосуддя у демократичних державах впроваджено/впроваджується електронний суд. З недавніх пір дане явище стало складовою правового життя в Україні.

«Підсистема "Електронний суд" - це підсистема, що забезпечує обмін процесуальними документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, органами та установами системи правосуддя, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу.

За допомогою сервісу Електронного суду учасники судового процесу можуть подавати до суду процесуальні документи (позовні заяви, клопотання тощо) в електронному форматі.

Після успішної відправки учасник судового процесу може відслідковувати рух та стан розгляду свого документа в суді. Інформація про доставку документа, його реєстрацію та інші відомості надсилаються до електронного кабінету автора в автоматичному режимі.

Також, учасник судового процесу за допомогою сервісу Електронного суду може сплатити судовий збір та інші платежі у режимі онлайн, сформувати та надати електронне доручення іншій особі, та додатково отримувати:

- веб-посилання на тексти всіх сформованих судом процесуальних документів по справі, в якій учасник процесу приймає участь: судові рішення, судові повістки, виклики тощо;
- інформацію про отримані та зареєстровані вхідні документи по справі разом з документами в електронному форматі;
- інформацію про отримані документи по справі від інших учасників разом з документами в електронному форматі;
- електронні документи, що спричинили зміну стану розгляду справи, протоколи автоматизованого розподілу, тощо»¹.

Варто звернути увагу на те, що першою (у порівнянні з електронним судом) виникла проблема електронних доказів. Що пов'язане з стрімким розвитком інформаційних технологій, набранням популярності соціальних мереж, можливістю фіксації інформації на електронних носіях, за допомогою сучасної техніки тощо. Законодавча дефініція електронних доказів з'явилося у процесуальних кодексах, починаючи з 2017 року. «Застосування електронних доказів у судочинстві надає більше можливостей для доказування. А в окремій категорії справ, наприклад, дифамаційні спори, спори у сфері інтелектуальної власності, електронні докази інколи мають вирішальне значення. Електронні докази рекомендую подавати в електронній та паперовій копіях, засвідчивши копії та надіславши іншим учасникам справи. Перед використання доказів, слід зробити фіксацію електронного доказу. У фіксації може допомогти

¹ Електронний суд. Що це? URL <https://wiki.court.gov.ua/pages/viewpage.action?pageId=6848551>

експертна установа, профільні організації, онлайн-сервіси, власний огляд та протоколи фіксації.»¹

Опанування теми буде неповним, якщо не з'ясувати процедуру онлайн вирішення спорів (Online Dispute Resolution).

Вивчення теми рекомендується розпочати з вивчення рекомендованих джерел та перегляду рекомендованих відео файлів, у яких системно висвітлюється основна проблематика навчальної теми.

За наступними посиланнями можна пройти відповідний курс, що допоможе у опануванні змісту теми, та який може бути зараховано як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

Цифрові юристи 2.0	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers-2
---------------------------	--

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Електронний суд. Навчальний семінар для користувачів Електронного суду <https://www.youtube.com/watch?v=8px1ACYCi9Y>
2. Вебінар «Як працює сервіс «Електронний суд»? Практичні поради судді». <https://www.youtube.com/watch?v=Z8m4LCfeTWQ>
3. Що таке електронний суд та електронне судочинство? | Правові консультації. <https://www.youtube.com/watch?v=9EE2lFv8eBo>
4. Електронний суд. <https://www.youtube.com/watch?v=hRRUL4WBDAU>
5. Електронні докази. Особливості доказування на підставі електронних доказів. <https://www.youtube.com/watch?v=6QDCkUHi6ZI>
6. Вебінар: Інформаційна безпека та електронні докази. <https://www.youtube.com/watch?v=FXpH2XpICp4>
7. Вирішення спорів онлайн та пов'язані з цим питання (ODR). https://www.youtube.com/watch?v=AOxc3wh_D2M
8. Вебінар «Онлайн вирішення спорів (OBC): практичні аспекти». <https://www.youtube.com/watch?v=k6urquFrv1g>

¹ Барбашин С. Використання електронних доказів у суді – власний досвід. <https://www.hsa.org.ua/blog/vykorystannya-elektronnyh-dokaziv-u-sudi-vlasnyj-dosvid/>

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Електронний суд. Що це?
<https://wiki.court.gov.ua/pages/viewpage.action?pageId=6848551>
2. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Харків : Право, 2016. 72 с.
3. Електронні докази - норма для українського судочинства, але є нюанси.
<https://vkp.ua/publication/elektronni-dokazi---norma-dlya-ukrayinskogo-sudochinstva-ale-ie-nyuansi>
4. Сіренко О.В. Електронні докази у кримінальному провадженні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 14. С. 208-214.
5. Найченко А.М., Куртакова Г.О. Електронні докази: реалії сьогодення. ДП "Видавничий дім "Персонал". Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. С. 72-85.
6. Карпенко О.І. Що таке і як працює платформа ODR Європейського Союзу? <http://aphd.ua/publication-170/>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Електронний суд.
2. Електронні докази.
3. Онлайн вирішення спорів (ODR).

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Блокчейн арбітраж.
2. Електронні докази в цивільному процесі
3. Електронні технології в цивільному процесі.
4. Електронні докази в кримінальному процесі
5. Електронні технології в кримінальному процесі.

Завдання:

1. Обговорення судової практики щодо належності допустимості електронних доказів, забезпечення електронних доказів.
2. Проаналізувати системи ODR (он-лайн вирішення спорів) та їх застосування до окремих спорів, спробувати вирішити он-лайн спір за допомогою ODR. Візуалізувати процедуру онлайн вирішення спору на www.civilresolutionbc.ca. Знайти світові тренди та українські стартапи у цій сфері.

Тема 7. Дизайн документів.

Особливості юридичної мови багато у чому обумовлюють використання спеціальної термінології, складносурядних та складнопідрядних речень і т.п., що утруднює розуміння правничого тексту людиною без правничої освіти.

Інструментом вирішення цієї проблеми, а також деяких інших, спрямованих на надання клієнто-орієнтованих послуг є Legal Design

(юридичний дизайн). Legal Design є міждисциплінарною сферою практичної діяльності на межі правознавства, технологій і дизайну. Legal Design використовує досягнення суміжних до права гуманітарних дисциплін: психології, лінгвістики, з метою забезпечення ефективного вирішення юридичних проблем¹.

Саме на з'ясування основних положень Legal Design і спрямована ця тема навчальної дисципліни. Legal Design сприяє «відкритості» правничої професії та упровадження клієнто-орієнтованих правничих послуг, що цілком відповідає теорії правової держави та сприяє втіленню ідеї верховенства права.

Вивчення теми рекомендується розпочати з вивчення рекомендованих джерел та перегляду рекомендованих відео файлів, у яких системно висвітлюється основна проблематика навчальної теми.

Опрацьовуючи джерела доцільно звернути увагу на появу в юридичному лексиконі терміна «юрня» та з'ясувати його зміст.

За наступними посиланнями можна пройти відповідний курс, що допоможе у опануванні змісту теми, та який може бути зараховано як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

Цифрові юристи 2.0	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers-2
---------------------------	---

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Дискусія "Legal Design". Рекомендації від практиків.
<https://www.youtube.com/watch?v=GPz6T39UeTU>
2. Legal Design. Комікси, презентації і закони "LEGO"
<https://www.youtube.com/watch?v=uABCS2l2dj8>
3. Повний виступ. Тема виступу: LEGAL DESIGN
<https://www.youtube.com/watch?v=b00y7EuhN-8>
4. Distant & Digital: Майстер-клас Deloitte «Legal Design vs. Boring Compliance». https://www.youtube.com/watch?v=3mMOef4_TwY
5. Margaret Hagan - Legal Design.
<https://www.youtube.com/watch?v=XDON6b0qkP0>

¹ Що таке Legal Design або Чому ваш юрист шарлатан. <https://ain.ua/2020/05/11/chto-takoe-legal-design-ili-pochemu-vash-yurist-sharlatan/>

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Що таке Legal Design або Чому ваш юрист шарлатан.
<https://ain.ua/2020/05/11/chto-takoe-legal-design-ili-pochemu-vash-yurist-sharlatan/>
2. Все буде дизайн: як знаходити рішення, яких не існувало раніше.
<https://platfor.ma/specials/vse-bude-dyzajn-yak-znahodyty-rishennya-yakyh-ne-isnuvalo-ranishe/>
3. Stanford Legal Design Lab. <https://www.legaltechdesign.com/>
4. Дизайн юридичних документів: основні правила.
<https://loyer.com.ua/ru/dizajn-yuridicheskikh-dokumentov-osnovnye-pravila/>
5. Legal Design - відбиття культурної та правової трансформації суспільства. <https://rg.ru/2019/11/07/legal-design-otrazhenie-kulturnoj-i-pravovoj-transformacii-obshchestva.html>
6. Інновації, професія та дизайн. Що спільного з юристами?
<https://radako.com.ua/news/innovaciyi-profesiya-ta-dizayn-shcho-spilnogo-z-yuristami>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Дизайн юридичних документів: загальні положення.
2. Структура та типологія документів.
3. Типографіка в юриспруденції: ієрархія, колір, контраст, шрифти.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Програмне забезпечення (платформи, конструктори) для драфту документів.
2. Основи юридичної типографіки.
3. Особливості дизайну юридичних документів.

Завдання:

1. Проаналізувати документи на наявність положень, які не мають юридичного значення.
2. Редагувати документи відповідно до юридичної типографіки.

Тема 8. Юридичні стартапи.

Ця тема має ознайомчий характер та дозволяє здобувачам вищої освіти «зануритись» у юридичний бізнес, отримати інформацію про створення юридичних послуг через стартапи.

Ознайомлюючись з матеріалами до теми, доцільно узагальнити загальні положення щодо створення юридичних сатрапів.

Доцільно ознайомитися з реальними прикладами створення вітчизняних та зарубіжних юридичних сатрапів.

За наступними посиланнями можна пройти відповідний курс, що допоможе у опануванні змісту теми, та який може бути зараховано як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються

виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

Цифрові юристи	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers
----------------	---

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Юридичний стартап: Вибір моделі поведінки на ринку / Юридичний бізнес / Євген Пронін / LEGAL PRO 365.
<https://www.youtube.com/watch?v=0qfn8Ms2d6g>
2. Як і де оформити стартап юридично? | Юридичний канал Lawyers Live
<https://www.youtube.com/watch?v=Rz98BpazwI0>
3. Топ 5 юридичних запитань стартапу.
https://www.youtube.com/watch?v=NyWbp_asMD0
4. Автоматизований юрист. Маргарита Сівакова про стартап Legal Nodes.
<https://www.youtube.com/watch?v=MKYYaNLggFw>
5. Введення у стартап / How to Startup #1.
https://www.youtube.com/watch?v=KA_khZ9bFFg

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Як заснувати прибутковий стартап. <https://tilda.education/articles-create-succesful-startup>
2. Юридичний стартап Legal Nodes. Перетворить юристів на фрілансерів і здешевить їх послуги для бізнесу. <https://shotam.info/yurydychnyy-startap-legal-nodes-zrobyt-z-iurystiv-frilanseriv-i-zdeshevyt-ikh-posluhy/>
3. Українські правові стартапи.
https://protocol.ua/ua/yuridichniy_vsesvit/legal_tech_yuridicheskie_startapyi/
4. Стартап: важливі юридичні застереження.
https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA007977
5. 4 лайфхаки для створення legal tech стартапу.
<https://www.lawandevents.com/4-lajfhaky-dlya-stvorenniya-legaltech-startapu/>
6. Юридичний супровід стартап-проектів в Україні.
<https://pravdop.com/ua/yuridicheskoe-soprovozhdenie-startap-proektov-v-ukraine/>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Поняття та загальна характеристика юридичних стартапів.
2. Юридичні стартапи: світовий досвід.

3. Юридичні стартапи: український досвід.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Бізнес моделі юридичних стартапів.
2. Формування ідей юридичних стартапів.
3. Залучення ресурсів та монетизація.

Тема 9. Етичні дилеми юридичних інновацій.

Вивчення цієї теми дозволяє ознайомитися з етичними проблемами впровадження юридичних інновацій. Доцільно акцентувати увагу, що ця проблематика багато у чому обумовлюється тісним взаємозв'язком моралі та права, а також значимістю людських прав для нормального функціонування самої людини (а розвиток інформаційних технологій значною мірою сприяє зменшенню сфери індивідуальності, особливо чітко це простежується на праві на приватність, а також дискусіями щодо змісту таких прав як право на забуття та право на усамітнення).

Опрацювання рекомендованих джерел дозволить ознайомитись і з іншими проблемами, пов'язаними з впровадженням штучного інтелекту, зокрема у царину права.

За наступними посиланнями можна пройти відповідний курс, що допоможе у опануванні змісту теми, та який може бути зараховано як результати навчання, здобуті у неформальній освіті (студенти не обмежуються виключно цими курсами, тренінгами тощо, а можуть проходити й інші, результати яких також можуть бути зараховані як результати навчання, здобуті у неформальній освіті):

Штучний інтелект	https://osvita.diia.gov.ua/courses/artificial-intelligence
Цифрові юристи 2.0	https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers-2

Рекомендується переглянути наступні відео:

1. Штучний інтелект: як він працює і де використовується?
<https://www.youtube.com/watch?v=9PrqIYpI-gA>
2. Штучний інтелект в праві і правосудді.
<https://www.youtube.com/watch?v=wyepmLXdnbo>
3. 20.12.04 // Круглий стіл «Чорне Дзеркало: право vs етика II»
<https://www.youtube.com/watch?v=ilXL5N3o8c8>
4. Кіборг Софія, яка пообіцяла ЗНИЩИТИ людство, отримала громадянство.
<https://www.youtube.com/watch?v=NYNVOUJrggI>

Рекомендується додатково опрацювати:

1. Питання правосуб'єктності штучного інтелекту.
<https://sud.ua/ru/news/blog/113593-pitannya-pravosubyeektnosti-shtuchnogo-intelektu>
2. Робот-жінка отримала громадянство Саудівської Аравії.
<https://3oko.com.ua/robot-zhinka-otrymala-hromadyanstvo-sauidivskoj-araviji/>

Питання, що виносяться на семінарське (практичне) заняття:

1. Штучний інтелект в правничій діяльності: етичний аспект.
2. Цифрова людина у контексті права на приватність.
3. Людські права в цифрову епоху.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Питання правосуб'єктності роботизованих систем.
2. Інформаційна гігієна в роботі юриста.
3. Мораль і право для штучного інтелекту.
4. The People vs Tech.

Завдання:

1. Дискусія щодо застосування штучного інтелекту при винесенні судового рішення.
2. Створення сценаріїв моральної дилеми.
3. Проведення дискусії у форматі дебатів щодо наділення роботів правосуб'єктності.

5. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Основні:

1. Бенедек В. Свобода вираження поглядів та Інтернет / Вольфганг Бенедек, Маттіас Кетteman. – Видавництво Ради Європи, 2013. – 204 с.
2. Гавловський В. Деякі аспекти незаконного збору персональних даних користувачів мережі Інтернет / В. Д. Гавловський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 2. – С. 219-227
3. Джейми Бартлетт. The People vs Tech / Джейми Бартлетт., 2019. – 256 с.
4. Курманова Т. Обмеження прав в інтернеті: ризики для України. URL: <https://cutt.ly/BeRGKXR>
5. Марк Гудмен Злочини майбутнього / Пер. з англ. І. Мазарчук, Я. Машико. – Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019 – 592 с.
6. Мартін Форд Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття / Мартин Форд. Ви-тво Наш Формат., 2016 – 400 с.
7. Радутний О.Е Мораль і право для штучного інтелекту та цифрової людини: закони робототехніки та «проблема вагонетки» / Інформація і право: науковий журнал / редкол.:В.Г. Пилипчук та ін. – К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, 2019. – № 3 (30). – 142 с. – с. 78 – 96
8. Радутний О.Е. Місце штучного інтелекту в структурі суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом / Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес 2018 р. / [упоряд.: Ю.В.Баулін, Ю.А. Пономаренко]. – Харків: Право, 2018. – 208 с. 98 – 102
9. Радутний О.Е. Цифрова людина з точки зору загальної та інформаційної безпеки: філософський та кримінально-правовий аспект / Інформація і право: науковий журнал / редкол.: В.Г.Пилипчук та ін. – К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, 2018. – №2 (25). – 164 с. – с. 158 – 171
10. Разметаєва Ю. Залиште мене у спокої або право бути забутим / Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри: Статті учасників I Міжнародного круглого столу (м. Львів, 28 — 29 жовтня 2016 року). – Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2017. – С. 221–234
11. Сет Стивенс-Давидовиц Усі брешуть, але інтернет знає твої думки Сет Стивенс-Давидовиц. K.Fund., 2018 - 304 с.
12. Сухорольський П. Вплив Інтернету на реалізацію політичних прав людини: нові можливості та загрози // Aktywizacja społeczeństwa obywatelskiego. Wydarzenia na kijowskim Euromajdanie / Red. A. Wojtaszak. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego Minerva, 2014. – S. 55–67.
13. Сухорольський П. М. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства / П. М. Сухорольський // Український часопис міжнародного права. – 2013. – № 1. – С. 18–23.

14. Томас Девенпорт, Джулія Корбі Вакансія: людина. Як не залишитися без роботи в добу штучного інтелекту / Томас Девенпорт, Джулія Корбі., 2018 – 336 с.

15. Уолтер Айзексон. Інноватори. Як група хакерів, геніїв та гиків здійснила цифрову революцію / Уолтер Айзексон., 2017. – 488 с. – (Наш Формат).

16. Цифрові технології, які змінюють наше життя. URL: <https://cutt.ly/PeRG3po>

17. Шмідт Е. Новий цифровий світ / Ерік Шмідт, Джаред Коен. – Львів: Літопис, 2015. – 368 с.

18. Age of Analytics / Karen Eltis // Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law Journal. – 2011. – Vol. 22. – Is. 1. – P. 69-95.

19. Bannon L. J. Forgetting as a Feature, Not a Bug: The Duality of Memory and Implications for Ubiquitous Computing / Liam J. Bannon // CoDesign. – 2006. – Vol. 2. – No. 1. – P. 3–15.

20. Finklea K. Identity Theft: Trends and Issues – US Congress: Congressional Research Service, 2014. URL: <https://cutt.ly/SeRG4qQ>

21. Human Rights and Risks in the Digital Era: Globalization and the Effects of Information Technologies / Eds. Nicolaos Garipidis, Christina M. Akrivopoulou. – IGI Global, 2012. – 340 p.

22. Human Rights in the Global Information Society / Ed. Rikke Frank Jorgensen. – The Massachusetts Institute of Technology, 2006. – 325 p.

23. Конвенція про кіберзлочинність, 2001 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_575

24. Резолюція ПАРЕ 1604 (2008) Відеоспостереження в публічних місцях. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/769_1604.htm

25. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних від 24 жовтня 1995 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_242

26. Директива № 2002/58/ЄС Європейського Парламенту і Ради Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних від 24 жовтня 1995 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b34

Додаткові:

1. Кудь А. Цифрові активи та їх правове регулювання у світлі розвитку технології блокчейн: монографія / Александр Кудь, Микола Кучерявенко, Євген Смичок. – Харків: Право, 2019. 216 с.

2. Гетманцев М. Електронні докази в цивільному процесі: практика застосування новел законодавства // Підприємництво, господарство і право. – 2019. – № 2. – С.19-23.

3. Каламайко А. Ю. Електронні технології в цивільному процесі: постановка проблеми // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1 (45). – С.159-165.

4. Каламайко А. Ю. Електронні докази в цивільному процесі: монографія. – Х.: Право, 2017. – 178 с.

5. K. Mania Online dispute resolution: the future of justice// International Comparative Jurisprudence. – 2015. - № 1. – P.76–86.

6. Salter Sh. Online dispute resolution and justice system integration: British Columbia's civil resolution tribunal. – Windsor Yearbook of Access to Justice. – 2017. – Vol. 34 (1). – P. 112-129.

7. Ortolani P. The impact of blockchain technologies and smart contracts on dispute resolution: arbitration and court litigation at the crossroads // Uniform Law Review. – Vol. 24, Issue 2. – June 2019. – P. 430–448.

8. Lupo G., Bailey J. Designing and Implementing e-Justice Systems: Some Lessons Learned from EU and Canadian Examples // Laws. – 2014. – № 3. – P. 353-387.

9. Velicogna M. Justice Systems and ICT: What Can Be Learned from Europe? // Utrecht Law Review. – 2007. – № 3. – С. 129–47.

10. Бланк С., Дорф Б. Стартап. Настольная книга основателя. / С. Бланк, Б. Дорф. – Москва : Альпина Паблишер, 2018. – 616 с.

11. Райз Е. Стартап без помилок. / Е. Райз. - Київ : Vivat, 2016. - 368.

Інформаційні ресурси:

1. Перша нейромережа в Axon Partners. URL: <https://cutt.ly/VeREbtg>

2. API законів. URL: <https://cutt.ly/1eREx8l>

3. Закони у JSON. URL: <https://cutt.ly/KeREnUv>

4. 50 відтінків дизайн-мислення: у яких сферах використовувати метод. URL: <https://cutt.ly/teREQQD>

5. Все буде дизайн: як знаходити рішення, яких не існувало раніше. URL: <https://cutt.ly/WeREEH2>

6. Давай по порядку: як влаштовано метод Design Thinking. URL: <https://cutt.ly/jeRETfI>

7. Денис Іванов. Інновації – спосіб мислення юриста на користь клієнта / 15.03.2019 URL: <https://cutt.ly/MeREYW6>

8. Уроки історії: як виникло та розвивалось дизайн-мислення. URL: <https://cutt.ly/0eREUYy>

9. Як юристи Стенфордського університету використовують дизайн-мислення (англ). URL: <https://cutt.ly/JeREIWu>

10. Design Thinking: Understand – Improve – Apply. URL: <https://cutt.ly/geREOTS>

11. Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності: Навч. посіб. / В.Г. Іванов, С.М. Іванов, В.В. Карасюк та ін.; За заг. ред. В.Г. Іванова. – Х.: Право, 2010. URL: <https://cutt.ly/2eRELZ3>

12. Алгоритм дій щодо ліквідації юридичної особи. URL: <https://cutt.ly/neREZOS>

13. Віктор Мороз. Час боту. Журнал сучасного правника «Український юрист» URL: <https://cutt.ly/3eREXLB>

14. Юрій Заремба. Автоматизація юридичних документів. URL: <https://cutt.ly/IeRECP1>

15. Законодавство ЄС у сфері відкритих даних. URL: <https://cutt.ly/4eRE01P>

16. Законодавство, звіти і дослідження відкритих даних м. Нью-Йорк.
URL: <https://cutt.ly/9eRE3up>
17. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 р.
№ 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
18. Рекомендації для оприлюднення наборів відкритих даних. URL:
<https://data.gov.ua/pages/835-rec-index>
19. План дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних.
URL: <https://data.gov.ua/pages/plan-dii-z-priednannia-odc>
20. Портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua>
21. Відкритий посібник з відкритих даних для громадських організацій,
журналістів, і не тільки 2016. URL: <https://cutt.ly/2eRRRfQ>
22. Сервіси на основі відкритих даних. URL: <https://thedigital.gov.ua>